

SZALATNAI REZSŐ

A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között - II. rész*

A bécsi döntés után az egykori csehszlovákiai magyarságnak csupán egy töredéke, körülbelül százezer ember maradt a fasiszta Szlovákiában. A többség 1938 novemberének első napjaiban a döntés értelmében Magyarországhoz csatoltatott. Ezt a visszacsatolt részt nevezték Felvidéknek.

Vegyük szemügyre közelebbről a szlovákiai magyarság akkori magatartását!

Hogy milyen kormány keze alá került 1938. október elejétől kezdve a szlovákiai magyarság, azt tüstént az első napokban megtudta: minden könyörtelenségével, szenvedélyével, jogtalanságával, ámokfutásával rátört a faszizmus. 1938-tól kezdve a szlovákiai magyarokon, a cseheken és a zsidókon „produkálta magát” és politikai ügyességét a hatalomra jutott szlovákság. De a magyarok e „produkciók”-ban „előnyben részesültek” mivelhogy csak rajtuk és az ő megkínzatusuk által zsarolhattak ki Horthyéktól engedélyeket a magyarországi szlovákok szervezkedésére. Hét éven át bármily tekintetben szükség volt valamit álcázni a szlovák nemzeti lelkiismeret, a komoly nemzeti belső kritika előtt, a szlovák faszizmus szégyen és pirulás nélkül kezdett uszítani a védtelen maroknyi magyarság ellen. Sőt duplán osztogatta az ütéseket, mert Tisóék bábkormányára mellett volt még egy kormányzó úr Szlovákiában: Karmasin és az ő német pártja. Előfordult, hogy a magyarok megkínzatusát a szlovákok összehangolták a németekkel. A világ erről a háború közepette keveset tudott meg, mert a német politikának érdekében állt, hogy elhallgasson minden ellentétet és kellemetlenséget, nehogy a háborús gépezetet bármi megzavarja, s a náci kormányzás tökélyét Európában kétségbe vonják. A rendszer azzal mutatkozott be, hogy ezerszámra tette ki a magyarokat a visszacsatolt terület határára. Ekkor órák alatt, teherautókon szedték össze az embereket. A szerencsétlenek néha heteken át vesztegeltek a határon, legtöbbször a szabadban, a mezőkön hálva, míg végre a magyar hatóságok megkönnyörültek rajtuk, s befogadták őket. Ezek az emberek legtöbbször még vagyoni roncseit sem tudták megmenteni. A gárdisták „produkcióiról” egyet-mást a csehek is tudnának mondani, habár őket jóval emberségesebben kezelték. Látnivaló volt, hogy az a szlovák-magyar együttműködés, amelyről pláne még a németekkel, Henleinékkal kapcsolatban is beszéltek annak idején, valóban nem létezett, legfeljebb a berlini és a budapesti hivatalos jelentések számára „rendezték meg” valamit belőle. A szlovákiai magyarság nagyot zuhant a csehszlovák demokráciából a szlovák faszizmusba. A magyar baloldal mindig tudta, mind sors várhat a magyarokra, ha egyszer Hlinkáké kezébe kerül a kormánygyeplő ebben az országban. S a szlovákság hamar észrevette, hogy a magyarok az új helyzetben csökönnyösen kitartanak liberális polgári demokráciájuk, baloldaliságuk, keresztény magatartásuk és náciellenes meggyőződésük mellett. Minden magyar jog és vívmány, amelyet oly nehezen küzdöttek ki maguknak Csehszlovákiában, egy tollvonással megsemmisült. Azt a kisebbségvédelmet, amelyet a bécsi döntés a szlovákiai magyarság számára szavatolt, a szlovákok sohasem fogadták el, nem is törődtek vele. Sommásan intézték el a dolgot, ahogyan a szlovák és a német fasiszta lapok vissza- visszatérő címei is tudósították a publikumot, kiket szállítottak a hírhedt pozsonyi rendőrségi fogdába vagy Illavára: „Csehek, zsidók, magyarok és kommunisták” - ez volt a cím, amelyet a nyomdászok időnként szedésben hagytak, mert állandóan szükségük volt rá.

A szlovákok különös módon érdemelték ki kiváltságos gazdasági helyzetüket a háború alatt. A magyarok ebben nem vettek részt, holott csak kezük kellett volna nyújtaniuk a németeknek és a gárdista uraknak, mert ez a kéz azonnal csúszhatta volna nekik a hatalmat, az árut, a pénzt, az urizálást, a mindent. Ugyanabban a ruhában, ugyanabban a cipőben, szegényen és kopottan, de egy pillanatra sem megrendülve, hívó lélekkel álltak az emberi és a

magyar küldetés vártáján, és segítettek minden jó ügyet, amely az új világ győzelmét, a tisztesség, a jog, a szabadság uralmát ígérte a megalázottaknak és megszorítottaknak. Tisó József még 1938 decemberében ezt mondta Privigyén (Prievidza) egy népgyűlésen szónokolva: „A magyarok, akik szintén élnek Szlovákiában, irigylik a németektől, hogy annyi jogot adtunk nekik. Ezt válaszolom erre: jöjjetek velünk, ahogy a mi németjeink jönnek, s akkor ugyanannyi jogot fogtok kapni”. A szlovákiai magyarok nem irigyelték a németektől a sok szlovákiai jogot, csupán emberi módon, szabad európai polgárként szerették volna átélni a háborút, és kivárni a végét. Ez azonban nem adatott meg nekik, mert nem ragadták meg a fasiszmus kezét, s nem masíroztak velük, bármennyire is furulyáztak feléjük.

Elvették a magyarok állampolgárságát, megfosztották őket állásuktól, soknak elvették a nyugdíját is. Rádiót, vadászfegyvert, sportfelszerelést, telefont, könyveket, műemlékeket koboztak el tőlük rendszeresen. A hatóságok a demokratikus tartalmú könyveket, köztük a magyar klasszikusokat, a cseh és a szlovák baloldali írók magyar fordításait, Masaryk, Beneš, Dérer, Hodža magyarul megjelent műveit eltávolították a közkönyvtárakból. Házkutatásokat, kihallgatásokat tartottak a legcsekélyebb ügy miatt is. Száz meg száz magyar volt kiteve csendőri zaklatásnak. A Magyar Párt pozsonyi központjában vezetett statisztika szerint az 1939. január 1-jétől 1944. május 1-jéig letartóztatott és Pozsonyban meg Illaván fogva tartott magyarok száma meghaladta a 10 000-et. S ebben a számban nem voltak benne azok a magyarok, akikről a pártközpont nem tudott, akik mint kommunisták vagy pártonkívüli antifasiszták kerültek a szlovák gestapó kezére. De jellemző, hogy azok közül, akik 1944 végén a szlovákiai magyar nácimozgalmat megalapították s akik előzőleg is tevékenykedtek és hangoskodtak irredentizmusukkal a józan magyarság kárára, soha senki sem került a vendégszerető szlovák fasiszmus börtönébe.

A magyar iskolák egy részét bezárták. Egyetlen magyar középiskola létezett Szlovákiában, abban is tankönyv nélkül tanítottak, s az intézet elhelyezése olyan gyalázatos volt, hogy a tankerületi főigazgatók hat éven át nem merték meglátogatni, nehogy szégyenkezniük kelljen a tanárság és a diákok előtt. A magyar diákok gimnáziumi felvételét állandó osztálycsökkentéssel és bürokratikus eljárásokkal gáncsolták. Hasonló volt a helyzet az elemi iskolákkal. A tanítókat - merő szeszélyből - áthelyezték szlovák vidékre, szlovák iskolába, s helyükre magyarul tudó szlovák tanítókat hoztak a magyar gyermekek tanítására. Ha hirtelenében nem volt más ötletük a magyarság elkeserítésére, minden indoklás nélkül megfosztották állásuktól a magyar tanárokat és tanítókat, rendszerint a demokratikus múltúakat és az időseket. A magyar diákok nem kaptak internátusi kedvezményeket. Betiltották a magyar cserkészetet. S mivel a magyar ifjúságnak a szlovák és a német ifjúság fasiszta szervezeteihez hasonló szervezete, sem semminemű tornaegyesülete nem volt és nem engedélyeztetett, ez az ifjúság csakis önneveléssel művelődhetett. Megszüntették a Masaryk alapította Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaságot, s likvidálására egy rosszakarátú fasiszta kormánybiztost állítottak az élére. Megszüntették a magyar szakszervezeteket. Megszüntették a vidéki magyar sajtót. Éveken át nem volt a vidéken magyar kulturális egyesület. A németekkel karöltve megszüntették és elkobozták a magyar kaszinókat is, berendezésükkel egyetemben (Pozsonyban, Eperjesen, Lőcsén stb.). Megszüntették a karitatív munkát kifejtő magyar egyesületeket, például a Magyar Családvédő Egyletet Pozsonyban. Nem engedélyezték - egy rövid intermezzó után - a magyar színélőadásokat, még a műkedvelő színészeknek sem. Pozsonyban csak egy volt kocsmahelyiségben engedték meg időről időre a műkedvelő előadásokat. A pozsonyi magyar sajtó, amelyről később még szólunk, hét éven át ki volt téve a cenzúra, a hatóságok, a tömeg olyan nagymérvű zaklatásának, amire kevés példa van az európai országokban. A németek, főként Pozsonyban és a Szepességben meg Mecenzéfen és tájékán, erőszakos névelémmel, anyagi előnyök felkínálásával, a Német Párt védelmének ígéréssel, ha ez nem segített, fenyegetéssel, zsidó és csehszlovák összeköttetések földelítésével, följelentéssel próbálták

megnyerni a magyarság egy részét a fajelméletnek és a náciizmusnak. De mindez kevés sikerrel járt... Igaz ugyan, hogy voltak olyan magyarok, akik arizálásért német vagy szlovák nevet vettek fel s elárulták nemzetüket, de ezeknek a távozását senki sem bánta, sőt egészséges jelenségnek tartotta. Mi sem természetesebb, minthogy ezeknek a személyiségeknek ma minden dolguk rendben van Szlovákiában.

A magyarság az új államalakulatban nem akart semmi mást, csak azt, hogy hagyják élni, ne zaklassák. Mindnyájan tudták, hogy ami Szlovákiában lejátszódik, az nem tartozik rájuk, ez a szlovák nemzeti fejlődésnek egyik szakasza, s a szlovákság a maga problémáit magyar segédlet nélkül is megoldja. A magyarok nem is szólhattak bele a szlovák ügyekbe, legfeljebb mint a közös szülőföld fiai, akik mindig őszintén megbecsülték és értékelték a szlovákságot, azt kívánták, hogy ez a szlovák életprobléma-megoldás legyen harmonikus. Nem tudni pontosan, Tuka vagy Ďurčánsky találta-e ki Európa legbizarrabb törvényét, a reciprocitást, amely a szlovákiai magyarsággal való bánásmódot olyan serpenyőbe tette, ahol a mérleg másik serpenyőjében a magyarországi szlovákok helyzetét mérte le. S a szlovák kormány új meg új törvénnyel legalizálta minden magyarságellenes eljárását, attól függően, megvan-e elégedve fajtestvéreinek a határon túli helyzetével.

A szlovákiai magyarságnak az egész szlovák uralom alatt volt egy engedélyezett politikai párta, az Egyesült Magyar Párt utóda, a Szlovákiai Magyar Párt. Ennek mindvégig Esterházy János volt az elnöke. Egyúttal a fasiszta diktátumos választásokon - az egyetlen kormánylistán megválasztott - magyar nemzetiségű képviselője a szlovák parlamentnek.

Ennek a magyar pártnak Szlovákiában csak névleg volt pártjellege: a valóságban ez a Szlovákiában lakó magyar anyanyelvű emberek érdekvédelmi szervezete volt, melynek minden állam engedélyezte az érdekvédelmet csak a Szlovák Köztársaság nem... Esterházy minden évben megállapította a parlamentben: pártjának semmi lehetősége nincs arra, hogy politikailag működhessen. Csak évekig tartó akadékoskodás után, 1941 végén jegyezték be a Szlovákiai Magyar Pártot, ismerték el ezzel a szlovákiai magyar népcsoportot. De ez mind csak szemfényvesztés volt! A Szlovákiai Magyar Pártnak csupán annyi „hatalma” volt, hogy tagokat vehetett fel, tagdíjat szedhetett tőlük, s Pozsonyban körzetekre osztva számon tarthatta őket. Azonkívül időnként zárt pártvezetőségi gyűlést is tarthatott s a helyi szervezetek tagjai szintén összegyűlhetnek egy-egy szlovák csendőr jelenlétében, hogy új választmányt választhassanak. Egyéb tevékenységet nem fejthetett ki. Például 1938-tól 1945-ig egyetlen egyszer sem engedélyeztek a párt számára népgyűlést. Esterházy csak a lapok hasábjain szólhatott a párt tagjaihoz, ez a felszólalása azonban a cenzúra engedélyéhez volt kötve, s ezért a lapot nagyon sokszor elkobozták. Persze nem engedélyezték sem az ifjúságnak, sem a munkásságnak, vagy a parasztságnak, hogy e párt keretében szakszervezeti vagy korporációs szervezetet építsen ki, sem hogy más alapon szervezkedjen. Nem kétséges, hogy minden másképpen nézett volna ki, ha mind Esterházy, mind pártjának zöme átáll a náciizmusra, és kollaborál a németekkel, meg a szlovákokkal. Esterházynek kezdettől fogva volt olyan ellenzéke, amely ilyen irányban szorítani kezdte, de ez a politikus, aki az első Csehszlovákia korában reakciónak és nyegle arisztokratának számított a magyar baloldal szemében is, most meglepő férfiasságról, bátorságról s a faszizmussal szembeszálló magatartásról tett tanúbizonyságot. Sőt, 1944 végén s 1945-ben nyíltan fellépett a nyilas mozgalom ellen is. Esterházyt szigorú és hívő katolicizmusa, liberális beállítottsága, családi hagyományok és politikai tájékozódottsága mentették meg attól, hogy Jaross Andor szomorú lépéseit kövesse, s eljuttassa a legtragikusabb korszakban a magyar nemzet egy részének bizalmát, s megcsúfolja becsületes meggyőződését. Már 1939. április 5-én a szlovák parlamentben, akkor, amikor a szlovák lapok kórusban zengték, hogy a szlovák történelem a nemzeti szocializmus kinyilatkoztatásánál nagyobb és döntőbb művet nem tud felmutatni, Esterházy ezt mondta: „Hogy mi, szlovákiai magyarok, nem alakultunk át nemzeti szocialista párttá, annak megvan a maga oka. Ez német produktum, amit mi nem ismerünk el. A józan

ész, az önfegyelem, az igazi magyar felfogás követeli ezt meg tőlünk”. (Új Hírek, 1939. ápr. 6.) Így érthető meg, hogy a fasizmusnak ezzel az elvi elutasításával a Magyar Párt egyebet is elutasított, csöndes egyetértéssel jókora kockázatot is vállalva: az antifasizmus kockázatát.

Esterházy és pártja a hitleri karlendítést éppúgy elvetette, mint a fasizmus erkölcsét és szólamiit. E párt korántsem volt tökéletes, de például tökéletesen elégette hétről hétre azt a tömérdek propagandaanyagot, amelyet a pozsonyi német követségtől kapott, s abból egyetlen füzet sem jutott soha a tagok kezébe. Esterházy állandóan jelentkezett a szlovák parlamentben minden - az ország javát szolgáló -konstruktív munkára, de máskor az általános terror közepette nyílt parlamenti ülésen ironizált a fasizmus szlovák és német képviselőiről, úgy hogy kiszólásait a „suttogó” antifasiszta propaganda is átvette. Midőn Karmasint, a német párt elnökét Mecenzéfen népgyűlésen meg akarták kövezni, s csak testőreinek és autójának köszönhetette, hogy könnyebb sebesüléssel megúszta a dolgot, Esterházy a parlamentben ezt mondta: „Érdekes, én is megjelentem Mecenzéfen, és senki sem dobott meg követ!”

A Szlovákiai Magyar Párt ugyan közvetlen utóda volt az egykori keresztényszocialista és magyar nemzeti pártnak, de még tagjai irányában sem politizált, nem is politizálhatott, a múlt szellemében. Tagjai között ugyanis éppúgy találhatóak voltak régi szociáldemokraták, kommunisták, mint ahogyan ott voltak az egykori agráriusok és pártokon kívül álló magyarok. Nemezszer megtörtént, hogy antifasiszta németek kérték felvételüket e pártba, így akarván elhárítani maguktól a Német Párt csápjait. S ismeretes, hogy e párt megtartotta valamennyi zsidó vallású tagját is mindaddig, amíg a Német Párt denúciálására kénytelen nem volt formálisan törölni őket a taglistáról. Valamilyen jelige alatt azonban továbbra is nyilvántartotta őket. Ez a párt volt az, amely semmiféle vonatkozásban nem keresztezte a szlovák nemzet érdekeit, sem a vidéken, sem a központban. Passzívan nézte az eseményeket, s egyetlen gondja az volt, hogy az emberiség és a kereszténység gondolata köré gyűjtse össze a magyarokat, mint egy óvóhelyen. Amikor kitört a háború, Esterházy János ezt mondta a parlamentben és a pártban: „E nehéz történeti időkben igyekezzék mindenki legjobb tehetsége szerint követni a felebaráti szeretet parancsát!”

A szlovák belügyeket előbb Ďurčánsky Ferdinánd, utána Mach Sándor vezette egészen Szlovákia felbomlásáig és a Csehszlovák Köztársaság újjáalakításáig. Machnak volt az államtitkára Franz Karmasin. Amíg el nem kezdődött Szlovákiában a zsidók rendszeres üldözése, kifosztása és deportálása, s utána, amikor már csak a kevés védett zsidó maradt meg, a szlovák belügyi kormányzat gyűrődészkáján a szlovákiai magyarság volt a tészta. Azt tették vele, ami jólesett nekik. Magyarország csak külpolitikai úton, a Berlinnek adott koncessziók alkalmával, a mohó náci hadigépezet „megetetése” után tudott - a német kormány révén - némi megkönnyebbülést szerezni a szlovákiai magyaroknak. Mindazt, amit az új Csehszlovákiában 1945-48 között a Szlovák Nemzeti Tanács és szervei tettek a magyarság ellen, csírájában és módszerében már megtalálható Mach Sándor belügyminiszteri működésében. Mach a maga kegyetlen antiszemitizmusához megszerezte a magyarellenesség hírhedségét is. Kevéssé ismeretes dolog, de a történeti igazság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy a szlovák-magyar lakosságcsere gondolatát és a magyaroknak Szlovákiából, a szülőföldjükről való kiűzését, a háború kellős közepén Mach Sándor találta ki és írta meg lapjaiban, s a békési szlovákok üzenték meg neki a nyilvánosság előtt, már akkor is, hogy ők pedig nem mennek el Magyarországról. Mach magyarelles terrorjának csúcspontján mondta Esterházy János a parlament ülésén: „Kibírtuk egykor a Bach-korszakot, kibírjuk a Machkorszakot is!” (Parlament, 1940, V. 8.)

Ez a képviselő, az egyetlen magyar képviselő; Esterházy volt az, aki 1942 májusában, a hadiesemények kellős közepén, a szlovák nemzetgyűlés egyetlenegy tagjaként, nemmel szavazott és tiltakozott a zsidóellenes szlovák törvény ellent Milyen gúnyosan írta a német Grenzboten és a többi szlovák lap, hogy „a gróf úr nem szavazott.”

Ez éppúgy rávilágít Esterházyra, mint az a tény, hogy segédkezet adott a náciellenes cseheknek és szlovákoknak is. Egy csehszlovák diplomata (ma külföldi követe az államnak) feleségét és leányát, akik a németek elől Szlovákiába menekültek, a Magyar Párt vezetője mentette meg s lehetővé tette, hogy az apa Ankarán és Budapesten át levelezhessen a családjával. Midőn a magyarországi szlovákok közül hatszáz vasutast elbocsátott a MÁV, Esterházy közbenjárására mind a hatszázat azonnal visszavették és hatszáz szlovák család kenyerét biztosították.

Esterházy rossz emberismerő volt. Ezzel és a budapesti politika jobboldaliságával magyarázható az, hogy lappangó nyilasok, náci kémek, bérencek vették körül s nem tudott szabadulni tőlük. Csakhamar ellenlábasa is támadt egy másik arisztokratában, akit egykor a magyar baloldal hozott a közéletbe, mint a harmincévesek vezérét, s aki utóbb csak úgy tudott érvényesülni, hogy egy népi mozgalom hirdetésével a jobboldali ellenzék élére állott Esterházy ellen. Ez az ellenzék éretlen politikai rajongókból, malköntens elemekből, hazárdlelkű kávéházi konrádokból s a német zsoldba szegődő, egykor szélsőbaloldali emberekből állott, akikkel csak ilyen munkában lehetett résztvenni. Fegyverük a denúciálás és a suttogás volt, mely az alkalmak szerint emelkedett és süllyedt. Az opposzió szerepe azonban Magyarország német megszállásáig, ha egységbontó és kellemetlen is volt, nem ártott a pártnak, mert a magyarság többsége átlátott a szitán.

Esterházy és pártja semmi sürgetés és fenyegetés hatására sem működött együtt a Hlinka-féle szlovák néppárttal, még kevésbé a német párttal. Sőt még a velük való érintkezéstől is tartózkodott, s ebben a párt többi vezető tisztségviselője is követte. Voltak, akik emiatt megorroltak a pártelnökre, mert nyilvánvaló, hogy az az együttműködés anyagi hasznot hajtott volna némelyeknek. Ebben azonban a magyarok egyikek voltak, ellenálltak! Ennek az ellenállásnak társadalmi - különösen a bányavárosokbeli, szepességi, és pozsonyi - részleteiről sokat írhatnánk. Az antifaszizmusnak apró napi hősei voltak itt.

Mindez nem járt áldozatok, sőt nagy áldozatok nélkül. Már fentebb említettük, hogy az alig százezernyi szlovákiai magyarból öt év alatt tízezer ember járta meg a szlovák fasizmus börtöneit. S voltak köztük olyanok is, akik kiszabadulásuk után belehaltak a sanyargatásban szerzett betegségükbe. (Például Floch István, az Új Hírek főszerkesztője.) Megtörtént, hogy a fegyvertelenül kivonuló pártbeli rendező és rendtartó férfiakat a gárdisták összefogdosták, kaszárnájukba szállították, összeverték és megkínózták, olyannyira, hogy az egyik magyar a helyszínen belehalt sebeibe. Amikor Petőfi németellenes verseiből egy kis füzetet terjesztettek a vidéki pártszervezet tagjai között, német följelentésre mindazokat, akiknél megtalálták e füzetet, letartóztatták, és sokáig fogva tartották, a beteget és a lányokat sem kímélve. Midőn a német evangélikusok a Német Párt programja szerint kiváltak az egyetemes evangélikus egyházból, s önálló püspökség keretében szervezkedtek, a magyar evangélikusok kínos helyzetbe kerültek, mert egyrészt sok helyütt közös magyar-német egyházközség volt századok óta, másrészt a német eredetű protestáns egyházban volt a legkisebb a német agresszióval való szembeszállás, és a németek azt szerették volna, ha a magyar híveket, már csak anyagi okok miatt is, megtartják. S ekkor a magyar evangélikusok többsége inkább a szlovák egyházhoz csatlakozott, vagy várakozó, a tárgyalásokat húzóhalasztó taktikába kezdett a német csalogatással szemben. Képzeltük, hogy minden kiállás vállalása egyúttal a politikai üldözés valamely formájának a vállalása is volt!...

Ki kellett védeni a tájékozatlan publikum előtt a Csáky-csoport szüntelen támadását, akik azt hangoztatták, hogy a Magyar Pártnak azért nincsen politikai súlya és semmi szerepe az önálló Szlovákiában, mert a párt vezetősége képtelen együttműködni Karmasinnal. Bezzeg, ha a németekkel együttműködnének, mondták, mindent tudna a kisebbségi magyar népcsoport itt elérni. Az opposzió, ha nem boldogult otthon, Pestre sietett az illetékes kormánytényezőkhöz és a jobboldali szélsőséges pártok vezetőihez - denúciálni. De sikert nem értek el soha a szlovákiai talajon. Megpróbálták egy magyar gárdista-alakulat

megszervezését a német FS és a szlovák HG mintájára. Már a csizmak is készen voltak, midőn Esterházy közbelépésére a szlovák kormány ezt az alakulatot nem engedélyezte. A tájékozatlan elégedetlenkedők, a magyar pártban is meglévő percmemberké, akik nagyon sajnálták, hogy a történelmi alkalmat a zsákmányolásra és nyereszkesedésre a Párt passzív magatartása miatt a „korszerűtlen” makacssága révén nem lehet jobban kihasználni, természetesen szívesen növelték a Csáky-csoport berzenkedő kórushangját.

Nos, erről a magatartásról idézhetjük a leghivatottabb tanúnak, Fábry Zoltánnak, a magyar politikai szervezkedéstől távolálló, antifasiszta magatartásáról és töretlen vonaláról ismeretes írónak ezt a megállapítását: „A fasizmus győzelmes órájában Esterházy János és pártja, a Szlovákiai Magyar Párt, nem kooperált és ezzel a szlovákiai magyarság teljes egészében az antihitlerizmus egyetlen itteni kollektív hordozója lett. Ki tud erről? Az érdekeltek például, a kellemetlenül érdekeltek, akik most bölcsen hallgatnak vagy vádolnak. Itt egy népcsoport emberségtudata a barbarizmus teljes negligálásában élte ki magát. Újra iskolapéldát szolgáltatunk; egy fasiszta államban miként reagál antifasiszta módján egy fasisztának indult párt. Mint tisztul meg, mint veszi át tegnapi politikai ellenfelének parancsát: a szlovenszkói küldetés neve: antifasizmus. A fasizmus konjunktúrájában és terrorja idején antifasizmusba torkolni: teljes egészséget, teljes bátorságot dokumentál. Ami beteg volt a kisebbségben, elemésztődött, felszívódott. A fasizmus fertőzése egyik napról a másikra megszűnt. Aki a gyógyult nemzettestet a régi Jaross-Esterházy sémával azonosítja, az felelőtlen könnyítésbe menekül a történelmi tény elől: a magyar népcsoport volt az egyetlen, mely Szlovenszkon egészében és összességében kiállotta a fasizmus próbáját, és immunis maradt a hitlerizmus fertőzésével szemben.” (Fábry Zoltán: *A vádolt megszólal.*)

De még jobban kidomborodik a szlovákiai magyarság magatartása a fasizmus gyászos éve alatt, ha a szlovákiai magyar sajtó munkáját vizsgáljuk. Ez a sajtó lényeges orgánumait (Esti Újság, Magyar Hírlap, részben a Magyar Néplap) tekintve töretlenül kitartott a demokrácia, az emberiesség, a keresztény és művelt Európa s a magyarság igazi tradícióinak vonalán. A második világháború alatt a német megszállási területeken kívül, semleges és szövetséges országokban élő megfigyelők is, mint most kiderült, felemelő érzéssel olvasták és észlelték a szlovákiai magyar lapok harcát. Szlovákia legolvasottabb lapjai épp azért voltak a magyar lapok s a szlovák olvasók is ezért keresték, mert csak ezekről a hasábokról, a magyar írásművekből és hírekből tudták meg milyen a helyzet s kaptak támogatást, kitartó szuggeszciót emberséges felfogásukhoz.

Amikor a magyar párt bénán, életjelek nélkül ténfergett, a magyar lapok jelentették a magyarság jelenlétét és megnyilatkozását. 1938 őszétől 1941 végéig két napilapja volt a szlovákiai magyarságnak. Mindkettő Pozsonyban jelent meg: az egyik az Új Hírek volt, az Egyesült Magyar Párt, később a Szlovákiai Magyar Párt hivatalos lapja, a másik a déli riportlapból átalakult, komoly publicisztikai napilappá izmosodott Esti Újság. Teljesen független minden politikai befolyástól. Az Új Hírek szerkesztőségébe Esterházy felvette a szlovákiai magyar demokrácia legismertebb képviselőjét, Györy Dezső író, aki 1938 októberéig a Prágában szerkesztett Magyar Újság felelős szerkesztője volt. Györy, sajnos, 1940 szeptemberében elhagyta Szlovákiát, s Magyarországra költözött, vidékre húzódva, procul negotiis. Amíg Györy és Floch István, a főszerkesztő állottak a szerkesztőség élén, a lap ha nem is mert német-ellenes hangot megütni, de a magyar emberiesség vonaláról sohse csúszott le. De Floch István hónapokon át tartó bebörtönzése és aztán gyors halála után a lap vezetői krízisbe került, s akik szerkesztését ellátták, még a Grenzbotenál is lehetetlenebb náci-lapot igyekeztek belőle faragni. A szlovákiai publikum épp ezért elfordult a laptól, s teljesen az Esti Újság mellé állott, amely Somos Elemér szerkesztésében 1939 tavaszától kezdve egyre inkább kristályosító tengelye lett a demokratikus, humanisztikus magyar álláspontnak és a náci-ellenességnek. Erre a szerepre, amelyet a lap ügyes újságírói módszerekkel végzett, felfigyelt Esterházy is. Mikor aztán 1941-ben másodszor is

bebörtönözték az Esti Újság egész szerkesztő-gárdáját, a lapot terjedelmében, mondanivalójában Metternich cenzúráját is meghaladó módon korlátozták, s végül 1941. november 6-án belügyminiszteri rendelettel „demokratikus-defetista” írásmódjára hivatkozva betiltották, hosszabb tárgyalások után Esterházy megszüntette az *Új Híreket*, s kijárván Budapesten a magyarországi szlovák párt napilapját engedélyt kapott egy magyar napilap és egy hetilap kiadására: mindkettőt az *Esti Újság* szerkesztőire bízta. Így indult meg a *Magyar Hírlap* mint napilap és a *Magyar Néplap* mint hetilap Pozsonyban 1941 karácsonyán. Mindkét orgánus 1944 végéig jelent meg, azaz csak a Magyar Néplap, mert a Magyar Hírlap Szálasiék uralomra jutása után, nem óhajtván még negatívan sem szolgálni a nyilasokat, önként beszüntette megjelenését 1944. november 1-én.

Az Esti Újság és a Magyar Hírlap, amikor más újságírók bátorsága megtorpant egy-egy célzás előtt is, bátran állott a nácizmus elleni harcba. Kommentár nélkül közölte az eseményeket, a hivatalos német és szlovák távirati irodai jelentéseket megtoldotta egy-egy félmondatnyi hírral a londoni vagy moszkvai jelentésekből, s a publicisztikai közlés egyéni válfaját alakította ki: a cikket, melyben az esemény-anyaggal ellentétes témáról írva megírta a hazai és világesemények szabad kommentárját. De nem mindig bújtatta a gondolatot az ironia, a szarkazmus és a szépirodalom mondataiba, hanem nyíltan is, szó szerinti szembeszállással harcolt a német hazugság, erőszak, elnyomás és gyalázat ellen. Az Esti Újságban és a Magyar Hírlapban nem jelent meg egyetlen egy sor sem a szerkesztőség tollából a nácizmus dicséretére, egy sor sem a zsidók ellen. Az Esti Újság utolsó számaig három zsidó szerkesztőt is foglalkoztatott rejtegetve s hasábjain magyar fordításban olyan szlovák írók és költők művei jelenhettek meg, akiknek a fasiszta szlovák uralom nem adott publicitást saját lapjaiban. Mindkét lapban a magyar irodalom élő legjobbjai mondták el vallomásaikat a háború végzetes örvényeiben: vallomásokat a magyarok és minden józan ember felé. Aki végiglapoz ezeken az oldalakon, láthatja, mekkora hittel, odaadással dolgozott néhány ember Pozsonyban a magyar jövőért és minden dunatáji nép szabadságáért és békéjéért.

Az Esti Újságban jelent meg Győry Dezső nevezetesen nagy költeménye, 1939 karácsonyán, mely megdöbbentő bátorsággal és tisztasággal foglalta össze a szlovákiai magyarság tragikumát és sorsát, de kemény hitét is az igazságban és demokráciában: a zsarnokság és elnyomás, a fasizmus ellen. „Az Ügy bukhat, az Eszme él” - írta Győry, igaza volt. Karmasint és vele a náci mohóságot és hazudozást a dévényi beszéddel kapcsolatban Peéry Dezső merete megbélyegezni az Esti Újságban. Mussolini bukásakor a Magyar Hírlapban az egész országot megfogó cikk jelenik meg: A nemzet nem azonos (Szalatnai Rezső cikke 1943. augusztus 1.) Ott olvasható: „A háború még nem ért véget, de véget ért egy rendszer, mely a háborúval szorosan összefüggött. Nemzet, a nemzet lázadt fel a párt ellen. Kiderült, a nemzet nem azonos a párttal: A nemzet otthagya az elvek és nézetek egyfajta formáit, ígéit és mozdulatait, mint a ruhadarabot szokás, használat után”. A gyűlölködés, a megfélemlítés, a jogszűkítés, a hazudozás ellen csipő, lefegyverző módon reagáltak a pozsonyi magyar újságírók és a szlovákiai magyar írók, akik vallási, soká faji különbség nélkül világnézeti múltra való tekintet nélkül találkozhattak e lapok hasábjain az emberiség és magyarság tisztaságáért vezetett munkában. Midőn Prágában tombolt a német kegyetlenkedés, a pozsonyi magyar lap minden megjegyzés nélkül egy szürke, visszatérő cím alatt közölte a tényeket: *Hírek a Protektorátusból*. Magyarország német megszállását megjegyzés nélkül hasonlóan hozta: *Magyarországi esemény* címen. De ez a megjegyzés nélkül távirati híryanag, egy rendelet, egy pesti újsághír leközlése: mindennél több volt, amit a kortárs magyarzatban kaphatott volna. Fábry Zoltán megállapítását kell elfogadnunk; „A szlovákiai magyar sajtó az antifasizmus adekvát dokumentuma”. (Fábry Zoltán: *A vádlott megszólal.*)

S mily szívósan építették hét éven át a pozsonyi magyar sajtóban a szlovák-magyar hidat. A szlovák problémák, a szlovák kultúra, főleg a szépirodalom és képzőművészet számára építő elismerésű kritikát, fordítások közzétételét, eleven reflexiókat épp ez a két magyar napilap talál az egész háború alatt. Míg a német és olasz eltévelyedés meggyalázta az emberiség várát, Európát és műveltségének tradícióit, addig a szlovákiai magyarok hívő hittel hirdették írásműveikben a szellem igazságát és az erőszakon diadalmaskodó erejét. Ez látszik meg a fiatalság nevelésében is. A szlovákiai magyar ifjúság, iskolákban és műhelyekben, faluban és a városokban, szervezet nélkül lévén: szülei és tanítói vezetése alatt megkímélődött a fasiszta mótelytől, s tisztán maradt fenn eszményeivel. A kereszténység, az igazi nemzeti ideál és a demokrácia mellett. Az a szélsőséges politizálás és fasiszta átképzés, ami a legnagyobb akadály az ifjúság őszinte részvétele számára a demokratikus Európában, a szlovákiai magyar ifjúságot nem fogta meg. Így nem vétett sem a csehek, még kevésbé a szlovákok ellen, akiknek fiatalságával őszinte baráti kapcsolatot tartott fenn, főként a közép- és főiskolás diákság. Egy tanár régi leveléből idézünk: „Ma kiállották ki (1939. március 14.) az önálló szlovák köztársaságot Pozsonyban. Forradalmas jelenségek az utcán, a magyar intézetben minden külső zaj ellenére normális tanítás. Az ablakból látja tanár és diák egyszerre, mint viszik ki a szomszédos iskolából Masaryk és Benes gipsz-szobrait a diákok az utcára, bemázolják, vízfestékekkel leöntik, és zsinaggal a gázlámpához kötik, céltáblának. Egy órával később a tanári szobában megjelennek a magyar diákok. Hozzák a szobrokat ők is. Tisztán, csomagolópapírba takarva, s felrakják a tanári könyvtár szekrényére, vízszintesen lefektetve mind a kettőt”. Ez a diákság volt az, amely a modern magyar irodalom nagyjait interpretálta magának, Adyt, Tóth Árpádot, Kosztolányit, Juhászt, Móriczot, és Babitsot. Sportolt, sakkozott, énekelt, hangversenyei, az Éneklő Ifjúság koncertjei eseményszámba mentek, önképzőkörben elvarázsolta magát, de nem politizált, nem tüntetett, nem őrvjögött.

A háborúnak, a nácizmusnak a szlovenszkói magyarok közül senki sem dalolt. Meg kell állapítanunk, hogy képzőművészeink közül egy szomorú elfajzást kivéve, senki sem festett Hitler-képeket, Hlinka, Tiso, Tuka-portrékat, holott ez nagy összeget jelentett volna s elismerést egy-egy kiállítás alkalmával. Piktoraink inkább megmaradtak a szegénység és a szabadság mellett. Ugyanez áll a zeneművészekre és általában minden alkotó magyar emberre ebben az országban.

Külön kell megemlékeznünk a magyarok viszonyáról a csehek irányában ebben a korszakban. A szlovákiai magyarság a csehekkel, akik Szlovákiában maradtak, a legszívélyesebb társadalmi érintkezésben élt az egész háború alatt. A csehekkel együtt tartó, főleg evangélikus szlovákokon kívül a magyarok voltak azok, akik hét éven át a cseheket támogatták, segítették, szinte átmenő folyosót nyitottak számukra. A csehszlovák ellenállás egyik vezetője, pozsonyi szállodatulajdonos, aki a cseh emigránsok egyik összekötője volt Szlovákiában, s a pénzügyek kezelője, kijelentette 1945 májusában Pozsonyban. „Ha nincsenek magyarok, a csehszlovák emigráció Londonban aligha tudott volna olyan személyi apparátussal dolgozni, amilyennel dolgozott végig. Mert azokat kivéve, akik repülőgépen vagy Svájcban át menekültek a külföldre, s ezek nem voltak túl sokan, a többség Szlovákián és Magyarországon át kerül a Balkánra és onnan Törökországba”. Tévedés volna azt hinni, hogy ezt önző szándékból, pénzkeresésből tették a magyarok. Önzetlenül cselekedtek, s ők látták el pénzzel és élelemmel az átbújókat és Pest felé igyekvőket. S ez nem volt alibi-halászat, mert 1939-ben és 1940-ben még nem kellett alibi senkinek: ez az idő a német fegyverek győzelmét hozta.

Külön fejezetet érdemelne az a cselekedet, amely a pozsonyi magyar református egyház nevéhez fűződik, s amely a cseh-magyar megértés egyik legszebb megnyilatkozása. 1940 szeptemberében a szlovák belügyminiszter betiltotta a történelmi híru cseh testvér egyház működését Szlovákiában, s rendőrökkel bezáratta és lepecsételtette imaházukat Pozsonyban. A cseh egyház küldöttsége nem sokára felkereste a pozsonyi magyar református egyház

lelkészét, Szabd Bélát, s megkérte, terjessze a presbitérium elé kérésüket: ők, a csehek nem a szlovák lutheránusokhoz, hanem a magyar kálvinistákhoz fordulnak segítségért, már csak a hitbéli egyezés miatt is. Kérik, tegyék nekik, az üldözötteknek, lehetővé, hogy istentiszteleteiket ezentúl is anyanyelvükön tarthassák meg s egyházi életüket, minden vonatkozásban a magyar református templomban és az egyház keretében fejthessék ki. A magyar lelkész összehívta a presbitereit, s eléjük tárta a kérést. S a presbitérium a lelkésszel együtt nagy többségével megindító keresztény szolidaritással teljesítette a csehek kérését. Azontúl a pozsonyi csehtestvér egyház egész 1945 tavaszáig a magyar templomban tartotta istentiszteleteit, s a magyar reformátusok között őrizte meg függetlenségét a republika visszatéréig.

Hasonlóan viselkedett a magyar reformátusság a szlovák reformátusok ügyében, minden sovén erőszak ellenében hozzájárulván a szlovák reformátusok jogaihoz s békésen megegyezve velük egy magyar és egy szlovák egyházmegye tekintetében. Hogy a vak magyar politika minő tekintet nélküliséggel avatkozott be egy vidéki prókátor személyében ebbe az ügybe, mutatja a magyar reformátusok akkori püspökének, a homonnai lelkésznek tragikus halála. Midőn ugyanis lehazaárulózták a szlovákok elismerése miatt, felindulásában öngyilkos lett.

Mert ezzel is, a saját megnemértő, regresszív ellenzékével is meg kellett küzdenie, párhuzamosan a külső harc ellenfelei mellett, a józan magyarok táborának Szlovákiában. De ezt is türelemmel, fegyelmezetten elviselte. A fasizmus elsőszámú üldözöttjét, a zsidókat, a szlovákiai magyarok kezdettől fogva támogatták, védték, mentgették, ahogy csak lehetett. Elsősorban is: erkölcsi okokból, elutasították az arizálást. A szlovákiai magyarok közül összesen tizenegyen arizáltak zsidó kereskedést, vagy üzemet. De ez se volt igazi arizálás, mert valamennyi a zsidó tulajdonossal való előzetes megállapodás alapján ment végbe. Amikor a zsidókra az üldözés és megfélemlítés válogatott módszereit alkalmazták, a magyarok társadalmi különbség nélkül egy emberként állottak melléjük, önmaguk biztonságát kockáztatva. Az a szlovákiai zsidóság, amely ittmaradva megmenekült, jól tudja, mit köszönhet a magyaroknak, akik tel*

* (A kézirat itt megszakad)

A bécsi döntéssel Magyarországra került magyarok magatartása

Az a magyarság, mely a bécsi diktátum következtében szülőföldjével együtt Magyarországra került, s 1945-ig magyar állampolgárként élt, egy zárt kisebbségtől eltekintve szintén tisztán őrizte meg kisebbségi tapasztalatokból összeállott magyarságát és emberségét. Sem sovinizmussal, sem bosszúállással sem kárörömmel nem vádolható a szlovákokkal vagy a csehekkal szemben. Velük együtt átkerült Magyarországra tekintélyes számú szlovákság is, s ezért adva volt a fordított helyzetbe kerülő két partner között a természetes viszály és kellemetlenkedés. Tudtunkkal a felvidéki magyarok ebben a tekintetben nem vádolhatók komoly bűnökkel. Pedig a szlovákok panaszkodnak.

Panaszkodnak, de ezek a panaszok, amennyiben tényleg őszinték, az anyaországra, Magyarországra és hivatali gépezetére hullanak. Sajnos, igazságot mondunk vele, ha azt állítjuk, hogy a magyar társadalom nem érdemelte meg a Felvidéket. Az ünneplés mámore után túlságosan gyorsan kiderült, hogy az ország belső revízió nélkül készült fel a határok revíziójára; melyet a történelem ironikus játéka egy tragikus magyar szövetség kötelékében szinte próbaként megvalósított. Azt az életokosságot, melyet a felvidékiek magukkal hoztak a kisebbségi sorsból a többségi sorsok közé, s amelynek ott magyar életokossággá kellett volna válnia, elfullasztotta Érsekújvártól Kassáig, az anyaországi rövidlátó neobarokk kényeskedésű bürokrácia. A kisebbségi tisztviselőket, tanítói és tanári kart, még a magántisztviselőket is szétdobálták az egész országban, mint megbízhatatlanokat s helyükbe

a helyzettel, a néplélekkel nem ismerős „anyás” került. Ezek aztán az egyik baklövést a másik után produkálták, s nemcsak magukat járatják le a komoly magyar közvélemény előtt, hanem ártottak Magyarország jóhírének és a változás hitelének. Az ilyen anyaországi szüklátó körű tisztviselőcske, akinek a kisebbségi sorsból hazatért magyar csak Beneš-magyar volt, természetesen elkezelte vagy túlkezelte az új kisebbségi kérdést, a szlovákokat. A Csehszlovákiából hazatért magyar értelmiség kassai kongresszusán hiába tiltakozott ellene és követelte, hogy szlovák nemzetiségű községbe ne küldjenek anyás tisztviselőket, nem értek el semmit sem, Budapest süket volt a magyar valóság reális fejlődése előtt.

De mégsem maradtak a hazatért felvidéki magyarok passzívak mindama kötelességeikkel szemben, amelyek magyarságukat és emberségüket jelentették. A hazatérésből gyors babérokot szövő Jaross Andor végzetes lépéssel szeretne volna a felvidékieket a magyar politika szélsőségeibe vezetni, oda, ahová a végén csak Jaross maga s megtévedt nyájának töredéke jutott. Az első években valóban voltak Jarosznak hívei a visszacsatolt területen, de ezeket Jaross fokozatosan elvesztette s a nyilas politika, a feltétlen németbarátság berkeibe már csak gyér sorok követték a vezért.

Jaross így lassan elkótyavetyélte mindazt az erkölcsi, társadalmi energiát, szellemi ellenállóerőt, lendületet és bátorságot, amely a kisebbségi magyarság húszéves tapasztalataiból állott össze s amit „felvidéki szellem”-ként 1938-ban oly várakozással üdvözölt az egész haladó magyarság. A felvidéki szellem hamar elpárolgott az üdvözetek és várakozások kulisszái mellől s maradt az egyszerűbb elnevezés mindarra, amit átjött: „Beneš-magyarok” vagy az, hogy „kommunista banda” s az „anyás” társadalom Kassán vagy Komáromban, Érsekújvárt vagy Rimaszombatban tüstént felhúzta az orrát s nem egyesült. Parlamenti ülésen kapták meg a Beneš-magyarok elnevezést s Mécs László röpiratként osztogatott versében szurkára meg emiatt Sztranyavszkyt és a mögötte álló méltatlankodó, vaksi és tehetetlen uralkodó réteget. Mikor Kemény Gábor megírta a csehszlovákiai magyar irodalom történetét, melynek folytatását ígérték hangban, józanságban, emberségben és nemzeti szolgálatban Szvatkó Páltól kezdve a hazatért írók és kritikusok mind, ezt a címet adta a tanulmányának: Így tűnt el egy gondolat! Valóban eltüntették a szlovákiai magyar gondolatot, fondorlatos módon, szerencsétlen politikai fogásokkal, egyenetlenkedéssel, hiúságok és pénzéhségek gyors kielégítésével és a vezető energiák tévútra húzásával. De egység nélkül, szétszórtságukban is, közös nevező nélkül, körülvéve árulókkal és denunciánsokkal a hazatért magyarok híven megmaradtak a demokrácia, a keresztény humanizmus és a szocializmus híveinek. A legmakulátlanabb szellemek egyike, Simándy Pál írta le 1940-ben már nagyon világosan és tragikus érzéssel az igazságot: „Magyarok vagyunk, szocialisták vagyunk, de keresztények is. A szó európai és jézusi értelmében. A világnak pillanatnyilag semmi szüksége sincs ránk.” (*Felvidéki aranykönyv*). A katolikus ifjúság és lapja lankadatlan erővel képviselte továbbra is a lendületet, emberséget és kritikát. Pfeiffer Miklós dr. az evangélium szellemében áll a magyarországi szlovákság jogainak teljes elismerése és gyakorlati megvalósulása mellé. (Cikke a Láthatárban). S így tettek még sokan az értelmiség részéről. Ennek a magatartásnak köszönhető, hogy a Magyarországra jutott szlovákságnak, melyet 1938 novemberében saját értelmiségi vezetői jórészt elhagytak, a szellemi szabadság és közművelődés dolgában jobb sorsa volt, mint a Szlovákiában maradt magyarságnak.

Kétségtelen, voltak súrlódások és voltak bajok a magyarországi szlovákokkal. Mint már mondtuk, ezek egyként érték a hazatért magyarokat is. De az igazság erejével kell kijelentenünk, hogy a szlovákokat ért sérelmekhez semmi közük a velük együtt élt és együtt élő, közös szülőföldről származó magyaroknak. Mélyen elítéljük azt a bánásmódot, amelyben a szlovák és cseh telepeseznek volt részük. Véteknak, hibának tartjuk, hogy elbocsátottak állásaikból állami alkalmazottakat, vagy megrövidítették őket jutalmazásukban csak azért, mert szlovákok voltak. De nem tartjuk becsületes politikának azt a módszert, amely egy

rendszer hatósági túlkapásaiból, melyek sokszor csak elszigetelt jelenségek voltak, fegyvert kovácsol egy ország és egy nemzet ellen. A magyarországi szlovákság sérelmei mögött mindig volt egy érzelmi mellékhang, mely az általános túlzásban és szenvedésben találta meg a maga formáját. Azért a szlovák panaszokat erős kritikával kellett fogadni.

A szlovák telepések ellen például az erőszakosságot Habsburg Albrecht főherceg katonatiszti egyenruhában végezte, néhány barátjával, sokszor egyedül. Ezt Somorjáról és környékéről, ahol ilyen telepések voltak, pontosan tudjuk. S a szlovák telepéseknek épp a magyarok adtak támogató kezet. Ugyanazok, akik siettek Budapestre s a kormányt kérték, ne engedje meg, hogy akár a főherceg is ilyen szabadosságokat és bűnöket kövessen el a magyarság számlájára. Tény az, hogy ezeknek a tiltakozásoknak volt is foganatja. A szlovák kolonisták, akiket a magyarság megtörésére és megrövidítésére telepítettek le annak idején a Csallóközbe és a Kisalföldre, elvihették magukkal sértetlenül minden ingóságukat, ha önként el akarták hagyni Magyarországot. Erőszakos elhagyásra semmiféle hatóság nem kényszerítette őket. S Magyarország Szlovákiával olyan egyezményt kötött a telepések kártérítésére, amelyben túlzott gavallériával fizette meg minden kárukat és veszteségüket. Ugyanitt kell megemlítenünk azt is, hogy a szlovák telepések ügyében hathatósan interveniált Budapesten Esterházy János és a Magyar Párt gazdasági osztályának vezetője is.

A visszacsatolás legelején történt a sajnálatos nagysurányi incidens, midőn a demonstráló és éneklő szlovákok közé a magyar csendőrök belélttek s egy szlovák lányt megöltek. Hiába magyarázta a magyar kormány, hogy a hibát a szlovákok követték el, hatóság elleni erőszak és kihágás volt az eset, ott maradt a vádló halott a két nemzet között. A pozsonyi Esti Újságban az esettel kapcsolatban épp Esterházy Lujza írt fulmináns cikket, amelyben tiltakozott az egész kisebbségi magyarság nevében az ilyen módszerek ellen, amelyek alkalmasak arra, hogy egyrészt téves megvilágításba helyezték a magyar államot, másrészt a tradíciós szlovák-magyar barátságot bontják meg. (A sors iróniájához tartozik, hogy a nagysurányi szlovákok többek közt azzal vettek maguknak elégtételt, hogy 1939-ben a szlovák rendőrség tudtával megtámadták a melléjük álló s velük tartó Esti Újság szerkesztőségét és kiadóhivatalát Pozsonyban, és azt teljesen szétrombolták, halálos fenyegetésben tartva a lap egész személyzetét.

Később a magyarországi szlovákok helyzete törvényes keretek közt rendeződött, amiben nem kis érdeme volt éppen a Szlovákiában maradt magyaroknak és vezetőiknek. A magyarországi szlovákok politikai szervezetet, Budapesten napilapot kaptak, amely a háború alatt Pozsonyban és Szlovákiában a legolvasottabb szlovák újság volt, mivel a magyar sajtócenzúra jóval enyhébb volt, mint a szlovákiai. Az iskolákat, minden fokon könyvkiadásuk volt, s megteremtették a közművelődés, a szlovák egyházi élet, a sportolás, stb. intézményes biztosítását is. A Magyarországon megjelenő szlovák könyveket a pozsonyi szlovák sajtó is elismeréssel fogadta, ahogy minden apriori magyarellenessége dacára is sokszor kénytelen volt elismerni a magyar tudományosság, a publicisztika új hangját, mely határozottan értékelő magatartású volt a szlováksággal szemben, helyet adott a szlovák irodalomnak a magyar műfordítások között, kiemelte a szlovák alkotást a rádióban is, sőt Kassán olyan magyar évnegyedes irodalmi és tudományos szemle jelent meg, Új Magyar Múzeum címen, melynek állandó szlovák irodalmi melléklete is volt. A Felvidéken pedig épp az egykori csehszlovákiai magyar képviselők és értelmiségi vezetők voltak azok, akik számtalan esetben segítséget nyújtottak a szlovákságnak, önzetlenül s kiállásukkal, utánjárásukkal biztosították szlovák intézmények és iskolák megmaradását is. Losoncon és Léván például. Mi sem szembetűnőbb ezen a téren, mint az, hogy a mai csehszlovák népbírási gyakorlat, amelynek elsőszámú célpontja a magyarság, nem talált az egész országban számbajövő vétket a szlovákság, a csehek vagy a Csehszlovák Köztársaság ellen. Mindezt a magyarság általános magatartásának, emberies gondolkozásának és nem fasiszta

felfogásának révén érthetjük csak meg. A vizsályt, mely az őrző nacionalizmus egyik lételapja két nemzet között, a magyarok minden erővel kiküszöbölték.

Erre mutat még távolabbról az anyaországi magyarság magatartása is, nem az uralkodó osztályé, mely szerencsétlenül pusztulásba vitte a német szövetségben megbízó országot, hanem az értelmiségé, az alkotóké, a fiatalságé. A magyar nemzet legmagasabb kategóriája tökéletesen elzárkózott a fasizmus ideológiája elől. Ezt mutatja a magyar irodalom és részben a publicisztika az egész háborús korszak alatt. Volt idő, hogy a magyar ellenállás társadalmi és fegyveres erejére épp ebből a szellemi magatartásból következettünk, talán túlzó mértékben is. Valószínű, hogy ha az az erkölcsi tisztaság és gondolatszabadság, ami alkotóinkat jellemzi, az ellenállás politikai és katonai síkján is kifejeződik, az ország ma másutt tartana. Magyarország végzete a közhivatalnok és a katonatiszt volt. Épp azért fontos megvizsgálni, mint viselkedett a magyar szellemi világ a szlovák és cseh eseményekkel kapcsolatban.

Általában mondhatjuk, hogy a pozitív értékelő és hídépítő magatartás, amellyel a magyar szellemi világ a kisebbségi magyarság hatására átváltotta az előző magyar nemzedék beállítottságát a csehekkel és szlovákokkal kapcsolatban, a háború alatt megnőtt és megerősödött. Látni ezt azokon a tanulmányokon, amelyek a magyar érdeklődés irányát a szlavisztika és a két hozzánk legközelebb eső szláv nép felé fordította. A falukutató író-nemzedék révén úgyszólván kifejlődött már a 30-as években a kelet-európai szemlélet, tehát a szláv világ értékelése a német helyett, hogy egészségesebb egyensúlyba kerüljön a magyar szemlélet. Szekfü Gyula tanítványaival együtt mutatta az irányt. Gogolák Lajos, Jócsik Lajos, Vájlók Sándor, Kovács Endre jó ismereteken, józan kritikán alapuló írásművei és cikkei hatékonyan járulnak a cseh és szlovák közkép teljesebb kialakításához. Németh László a germán hódítás tetőfokán hívja fel a magyar értelmiségi fiatalságot, tanuljon csehül és szerbül s ekkor írja a cseh költészetéről és szépprózáról szóló tanulmányait Budapesten, amikor ennek látszólag semmi gyakorlati haszna nincs, de útmutató jelentősége van. Franyó Zoltán cseh költői antológiája akkor készül el, amikor Prágába bevonultak a németek. Heydrich kivégezteti a cseh írókat, Pesten megjelenik F. X. Salda egyik legszebb tanulmánya: *A költői alkotás halhatatlanságáról*, magyarul. 1943-ban jelennek meg Szabó Lőrinc *Örök barátaink* című kötetében Frantisek Halas verseinek magyar fordításai, s néhány hónapra rá Horváth Béla adja ki a *Nyugati szél* című kötetében Otokar Brezina, Karel Toman és Jan Zahradnicek verseit, a modern cseh líra legszebb alkotásait, magyarul. Ez nem véletlenül történt. Mint ahogy nem volt véletlen, hogy a csehek néma mártíriumát a magyar napisajtó őszintén lehajtott zászlóval kísérte, amit minden olvasó jól értett és megértett. Abban, hogy Budapesten keresztül annyi cseh emigráns kisember és vezető egyaránt el tudott jutni Belgrádba s onnan a semleges külföldre, Isztambulba, Kairóba, Londonba, a csehekkel együttérző magyar szellemiségnek is megvolt a maga porciója. Ha a magyarságot náci szellem járta volna át, átléphetetlen kőfalba ütközött volna már az első, 1938 októberében átmenő cseh emigráns. S amíg Magyarországon működött a szövetséges hatalmak külképviselete, mi sem akadályozta a szlovák politikusokat, a csehszlovák egység híveit, hogy Budapesten e követségek képviselőivel találkozzanak és dolgozzanak.

A szlovák felkelés és a magyarok

Mindabból, amit eddig elmondottunk, a külvilág vajmi keveset tudott. De legkevésbé talán a magyarságnak az 1944. évi szlovák felkelésben való aktív és passzív részvételét ismerik abban a felkelésben, amely mindmáig a nemetekkel híven kollaboráló szlovák nemzetnek egyetlen igazolványa a szövetséges világ előtt, s amely felkelésnek köszönheti a szlovákság azt a sajátos közjogi helyzetet az új Csehszlovákiában, amelyet élvez, s amely nélkül a centralizmus meghódolt matériájává vált volna.

A magyarok kezdettől fogva részt vettek a csehszlovák ellenállási mozgalomban mind keleten, mind nyugaton. A magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárokra gondolunk! Az oroszországi Buzulukban, ahol Svoboda ezredes szervezte az első csehszlovák csapatot, annyi magyar volt, hogy napiparancsban tiltotta meg a csapatoknál a magyar szó használatát. Ezen mindenki, a csehek és a szlovákok is fölöttébb csodálkoztak, a magyarok pedig erélyesen tiltakoztak ellene. E tiltakozás hatására azután újabb körözlésben Svoboda ezredes engedélyezte a magyar beszédet, csupán azt kérte, ne hangozzék a magyar szó nagyon a nyilvánosság előtt, hisz csehszlovák hadseregről van szó. Nos, ezen magyarul beszélők közül nagyon sokan estek el az ismert sokolovói ütközetben, s még többen a duklai szorosnál vívott hosszú és ádáz harcokban a németek ellen. A sírok feliratai a duklai katonai temetőben egészen világosan beszélnek: ezek antifasiszta magyarok voltak, akik azért álltak a csehszlovák zászló alá, mert az a zászló Masaryk demokráciáját jelentette, nem pedig a sovinizmust és a fajgyűlöletet. Ugyanez áll a nyugati csehszlovák hadseregre nézve, sőt a politikai szervezkedésre nézve is, amelyben a volt csehszlovákiai magyarok, szétszóródva Angliában, Amerikában, Franciaországban, Egyiptomban és Palesztinában éppúgy részt vettek, mint a csehek és szlovákok.

De nézzük a szlovákiai felkelést.

Történelmi igazságot írunk, ha megállapítjuk, hogy soha a szlovák felkelés nem jött volna létre, ha a magyarok nem segítik. Ennek bizonyítására álljanak itt a következő tények.

A szlovák felkelés központja Besztercebánya volt. Ha a magyar hadsereg akciót indított volna a felkelés ellen, azt rövid idő alatt, még a kezdetekor elfojtotta volna. De az egész magyar határ Besztercebányától délre a felkelés ideje alatt szándékosan csendes volt: elősegítette a szlovák akciókat a németek ellen. Juraj Sujan: *Slovenské národné povstanie* című könyvében, az első könyvben, mely a felkelést vázolja, meg is írja ezt. A könyv 35. oldalán ez olvasható: Magyarország határain a felkelés kezdete óta végig csend volt. Ez nyilván külföldi vezetésünk érdeme. A magyarokat Londonból megfenyegették, hagyjanak minket békén, mert aszerint, ahogy ők fognak most viselkedni velünk szemben, tárgyalni fognak majd velük a békekonferencián”. Ez kissé naiv beállítás, és a szerző a 60. oldalon, habár inkább elhallgatná, jóval reálisabb részletet közöl. Így tudjuk meg, hogy a Bakabányán állomásozó felkelő hadsereg vezetői állandó érintkezésben voltak a Léván tartózkodó magyar honvédkötelékek vezetőivel. Az összekötő tiszt Somlay honvédszázados volt. A szlovák szerző könyvéből megtudjuk azt is, hogy a magyar honvédség akkor sem harcolt a szlovák felkelők ellen, amikor erre a németek kényszerítették őket. Ez megfelel a valóságnak, sőt e tények részleteit még tüzetesebben kell majd megvilágítani és kiemelni, mert a szlovák szűkszavúság mögött olyan magyar támogatás van, amelyről nemcsak egyes magyar csapatok tudtak, hanem a Lakatos-kormány is, amely abban az időben épp a németellenes magyar ellenállás kormánya volt. Tény az, hogy a magyar honvédség alakulatai sehol sem harcoltak a szlovák felkelők ellen, hanem sokan csatlakoztak a felkelőkhöz. A Tolbuhin és Malinovszkij szovjet marsallok által vezetett 1945-ös tavaszi offenzíva idején Szlovákia legnagyobb részén magyar honvédkötelékek voltak. Ezeket a katonákat a szlovák lakosság mindenütt, akár faluban, akár városban jelentek meg, vendégszeretettel fogadta, olyannyira, hogy ez már a szlovák fasiszta kormánynak is kellemetlen volt, mert a vendégszeretet spontaneitása minden egyébről beszélt csak a fasiszta sajtó magyarságyűlöletét nem dokumentálta. Ekkor derült ki félelmetes arányokban, mennyire csupán a kormány állal szuggerált gyűlölködésről van szó, amelyhez a népnek semmi köze. E reguláris magyar zászlóaljok jelentősen hozzájárultak a szovjet offenzíva gyorsaságához és sima lefolyásához a maguk passzivitásával és átállásával: Egy-egy vidék szlovák lakossága birtokállományával együtt épp a magyar honvédek zárt átállása révén menekült meg minden

veszteség nélkül. Ezek az átállások a szlovák partizánokkal való titkos megegyezésben történtek.

Ismeretes, hogy a szlovák partizánok soraiban leghősiesebben a francia partizánegységek harcoltak, ezeknek volt a legtöbb veszteségük is. Nos, ezek a francia partizánok egytől egyig Magyarországról kerültek át a szlovák hegyek közé. Magyarországon toborozták őket, s magyarok tették lehetővé láncszerű áljövetelüket az országon és a határon.

A szlovák felkelésben aktív részt vettek a szlovákiai magyarok is. A csehszlovák felkelő hadsereg Stefanik-brigádjának egyik magyar résztvevője szerint, aki a zsolnai helyőrséggel állott át 1944. augusztus 28-án a felkelőkhöz s aki sztrecsnói és turócszentmártoni harcokban kitüntette magát s Dobrovodsky őrnagy előléptette, négyezer magyar katona, mind szlovákiai magyar fiú, vett részt a felkelésben. Ezek a magyar fiúk, akik egyes szlovákiai helyőrségekben szolgáltak, szolidárisak voltak szlovák bajtársaikkal, s a felkelők hívására melléjük álltak. Ha a magyar-német barátság fütötte volna, könnyen otthagyhatták volna a szlovákokat, s elszökhettek volna haza, vagy csatlakozhattak volna a németekhez. Konkrét példát mondjunk: Püspöki községből, mely Pozsony tőszomszédságában van, ötvenöt magyar katona vett részt a szlovák felkelésben, köztük egy tiszt, több altiszt. Ezek végigharcolták az egész felkelést. Ezek közül kettő elesett, három megsebesült, huszonkettő német fogságba került. Ez csupán egy falu, egy magyar falu részvételének keresztmetszete. A szlovák partizánok közt 500 (ötszáz) magyar partizán harcolt. A Szlovák-érchegységben és lejtőin külön magyar brigád volt, a Petőfi-brigád, melynek egy rozsnyói magyar fiú volt a parancsnoka. Ezek közül is sokan hagyták ott életüket a szlovák ügyért.

A szlovák felkelést a magyar lakosság mind Szlovákia területén, mind a Felvidéken tevőlegesen támogatta. A falusi nép ősi népi szolidaritással fedezte, a felkelés összeomlása után pedig rejtegette a szétvert és bujdosó partizánokat. A magyar birtokosok Közép-Szlovákiában egész állatállományukkal, élelmiszer-készleteikkel, pénzüikkel támogatták a felkelést. Tudunk esetekről, hogy ősi magyar család sarjai, leányok hírszerzői voltak egy exponált vidéken harcoló partizánalakulatnak, s nyelvtudásuk, megbízhatóságuk révén nagy szolgálatot tettek a szlovák ügynek.

Nem kétséges, hogy a szlovákiai magyar sajtó érdeme volt az országszerte erősödő németellenes hangulat. A magyar nyilasmozgalom erkölcsileg bukott meg, mielőtt még kibontakozhatott volna a kisebbségi magyarság előtt. Nem csoda, ha a fékezhetetlen terror, a vak gyűlölet épp a keresztény magatartású, emberséges gondolkodású magyarság közül szedte a maga áldozatait. Kassán Tost Lászlót, a város volt polgármesterét a nyilasok meggyilkolták és a volt magyar keresztényszocialista párt több vezetőjét nyilvánosan kivégezték a főtéren. Hasonlókat műveltek Szálasi félőrült pribékjei más városokban is. Az áldozatok azonban minden esetben magyarok voltak, szlovák áldozat tudunkkal nem is volt. A nyilaskeresztet és elveit, ahogyan a Németország felé vonuló gyászmagyarok Szlovákia-szerte képviselték, csak szájalom és lenézés fogadta a kisebbségi magyarság részéről.

A szlovákiai magyarság már Magyarország német megszállásának óráiban helyezkedett eddigi közvetett és passzív harcáról az aktív küzdelembe a nácizmus rombolása ellen, a Sztójay-kormány megalakulása után Esterházy János memorandumban foglalta össze a Szlovákiai Magyar Párt nevében a szlovákiai magyarság magatartását. A memorandum kifejtette, hogy a kisebbségi magyarság nem azonosítja magát a magyar kormánnyal, s annak viselkedését és szolidaritását Hitlerrel teljes mértékben elutasítja. Ezt a memorandumot Esterházy átadta Graeli pozsonyi svájci követnek s megkérte, juttassa el a Svájcban működő disszidens magyar diplomatákhoz s azok révén a szövetséges nagyhatalmak kormányához. Ez meg is történt. Ugyanakkor Esterházy elrendelte a pártban a tagfelvételi zártatot, mert a szlovákiai német népcsoportból tömegesen jelentkeztek a konjunkturisták, hogy a Magyar Párt igazolványával védhessék majd magukat.

A Magyar Hírlap hasábjain a háború hullámainak tragikus közelségében egymás után jelennek meg a fasizmust és terrorját megbélyegző ellenállás vallomásai. Ilyeneket maga Esterházy is írt s elmondja a pártvezetőség előtt. A közelgő vihar előtt a dunai tér nemzeteinek egységes érdekeit, népi szolidaritását, jövőjüknek bizonyos közösségen alapuló megoldását propagálta a pozsonyi magyar lap. S midőn kitör a szlovák felkelés, a Magyar Hírlap az egyetlen, mely a német és szlovák cenzúra lőtávólában a szlovák felkelésről mint hadieseményről ír, s a szlovák propagandahivatal minden felszólítása dacára sem használja a felkelőkre előírt „bandita”, „merénylő”, „bolsevik söpredék”, „hazaáruló bitangok” stb. kifejezést, hanem megmarad a felkelő kifejezés mellett, s nem fűz kommentárt az eseményekhez, csupán regisztrálja a tényeket (...)

1944. szeptemberében Esterházy közvetítésével Lakatos tábornok akkori magyar miniszterelnök egy egész vonatnyi élelmiszert és gyógyszert küldött a besztercebányai felkelők megsegítésére Losoncon keresztül. Csupán Esterházy szlovák közvetítőjének szerencsétlen taktikázása miatt nem kerülhetett a küldemény idejében a felkelés központjába.*

*A kézirat itt megszakad.

(Példa rá még 1942-ből Szvatkó Pál esete, ki mint a budapesti Magyarország akkori főszerkesztője Pozsonyban járt s a magyar újságírók előtt vázolta a világhelyzetet és a magyar kérdést, leplezetlenül rámutatott arra, hogy a tengely a háborút elveszíti. Emiatt a nyilas-csoport két tagja feljelentette Szvatkót a német és magyar követségen, a *Grenzbote* vezércikket írt ellene s Szvatkó csak nehezen tudott a csávából kikászálódni. Ez a társaság a Horthy-féle nyilatkozat után nyíltan azzal lépett fel, hogy átveszi a Magyar Párt vezetését, kezébe veszi a Magyar Hírlapot és a Magyar Néplapot, Esterházynak és munkatársainak azonnal távoznok kell. Érintkezésbe léptek Szálásival és kormányával. Odahatottak, hogy a Szálasi-kormány Budapesten letartóztatta Esterházy Jánost s kötelezte, hogy pártelnöki állásáról lemond és nem áll útjába a szlovákiai magyarság hungarista irányú átalakulásának a párton belül és a sajtóban. Esterházy visszatért Pozsonyba és tényleg lemondott a pártelnöki állásról. Azonban a nyilas-program mégsem valósulhatott meg. A *Magyar Hírlap* két héttel Szálasiék hatalomra jutása után, a papírhiányra való hivatkozással, önként beszüntette megjelenését. A *Magyar Néplapot* egy hónappal később ugyanígy szüntette be Esterházy, búcsúszavaiban pontosan éreztetvén, minő erők jelentek meg a párt és sajtója mögött. Az egész szlovákiai magyar közvélemény egy emberként állott Esterházy mögé s az összehívott pártelnökség újból egységesen Esterházyt választotta meg a párt vezetőjének. Így bukott ki a vezérségből Csáky Mihály és a társaság egyik önjelöltje is. Ez 1944 december végén történt. Következett a legnehezebb negyedév. 1945 április elsejéig, amikor megszólaltak a szovjet ágyúk Pozsony előtt. Ez alatt a három hónap alatt a szlovákiai magyarságnak alkalma volt látni egy kis csoport szomorú bohóc-kapkodását és harcmodorát. Mikor ugyanis semmiképpen sem tudtak lapot megjelentetni (a szlovák kormány sem adott engedélyt) a német hadsereghez fordultak. Így jelent meg egy SS-standarde kiadásában a szomorú végű Magyar Szó Pozsonyban, hogy tehetetlenül támadja a Magyar Pártot, vezetőjét, a szlovákiai magyar sajtót, a cseh-szlovák-magyar hídépítés munkáját, hogy sárba rántsa a demokráciát és humanizmust. De nyilaspártot még így sem sikerült Pozsonyban létrehozni, nem volt hús magyar sem ebben a városban, aki hajlandó lett volna a bohócokat követni. Csak a szlovákiai magyarság jóhírének ártottak ezzel a végső kiállásukkal, hisz oly könnyű volt azonosítani egy dőre csoport felelőtlen játékával az egész kisebbségi magyarságot...

Azóta a budapesti Ferber-féle pör (a pozsonyi követség nyilas tanácsosának pöre) világosan megbizonyította, hogy az egész szlovákiai magyarság egységesen ellenállott a pesti hungarista próbálkozásnak s azt erkölcsi csődbe juttatta még az oroszok bejövetele előtt. A

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

csődtömegből csupán a feljelentések maradtak meg. A szovjet hadsereg gyors előrenyomulása egy csomó magyar embert mentett meg a hiábavaló mártíromságtól.

Így viselkedett a csehszlovákiai magyarság Európa szomorú éveiben, horogkereszt és a fasizmus hadjárata idején, a második világháború alatt.

* A memorandumot bevezető írás a Regio 2. számában, Szalatnai Rezső dokumentuma 1. része előtt található.